

Abb. 5: Bělá pod Bezdězem, Augustiner-Eremitenklöster – Detail vom Auslauf von drei Rippen.

Abb. 6: Bělá pod Bezdězem, Augustiner-Eremitenklöster – Profilierung der bei den Bauarbeiten im Raum der Kapelle und der Sakristei freigelegten Architekturglieder: a – Gewölberippenfragment mit Doppelauskehlung; b – Gewölberippenfragment mit Birnstabprofil; c – Profilierung der Vorderseite der sekundär in den Altartisch eingebauten Sandsteinplatte.

Abb. 7: Bělá pod Bezdězem, Augustiner – Eremitenklöster – Fragmente der Architekturglieder: a – Gewölberippenfragment mit Doppelauskehlung; b – Gewölberippenfragment mit Birnstabprofil; c – Maßwerkfragment.

Abb. 8: Bělá pod Bezdězem, Augustiner-Eremitenklöster – Sandsteinplatte mit dem Wappen von Berka v. Duba (wohl von einem Grabmal).

Abb. 9: Bělá pod Bezdězem, Augustiner-Eremitenklöster: a – Sandsteinplatte gotischen Ursprungs, sekundär in der barocken Altartischkonstruktion in der Schwarzen Kapelle verwendet; b – Oberfläche der Platte, Steinmetzenzeichen, Detail.

(Übersetzung J. Noll)

Obr. 1: Janský Vrch (okres Jeseník), pohled na zámek a město Javorník od severovýchodu. Mědirytina podle kresby F. B. Wernera z roku 1750.

PŘÍSPĚVEK PRŮZKUMU KROVŮ KE STAVEBNÍM DĚJINÁM ZÁMKU JÁNSKÝ VRCH

TOMÁŠ VÍTEK

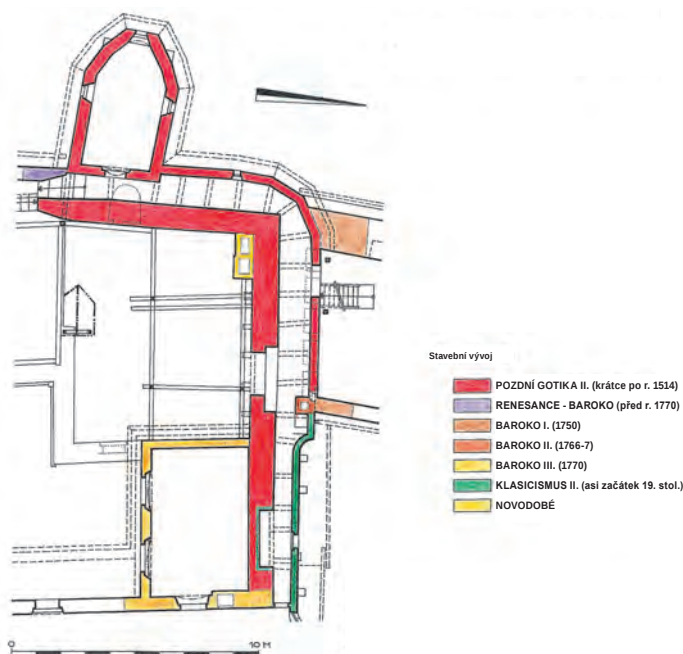
Nejpodrobněji se problematikou stavebního vývoje Jánského Vrchu (okres Jeseník) věnoval stavebněhistorický průzkum z roku 1995,¹⁾ o který se také opírá zatím nejzásadnější publikovaná studie z roku 2000, zahrnující rovněž podrobné kritické zhodnocení starší literatury a do té doby provedených archeologických průzkumů.²⁾ Autoři v ní konstatují, že hrad konzervuje bergfritovou dispozici, mající četné analogie v okolí. Nicméně nadzemní konstrukce vykazují výhradně pozdně gotický detail a z původního raně gotického hradu nejspíše zůstalo zachováno jen spodní patro válcové věže na jižní straně, a objekt je tedy prakticky novostavbou z doby biskupa Thurza, podle nápisové desky dokončenou roku 1509. Výsledky průzkumů fasád, realizovaných v návaznosti na jejich postupnou rekonstrukci, byly publikovány na stránkách Zpráv památkové péče v roce 2010.³⁾ Průzkumy fasád byly soustředěny zejména na fragmenty pozdně barokních malovaných omítek, ale pozornost byla věnována i dokumentaci starších etap. Posun v detailnějším poznání vývoje hradu, pozdějšího zámku, přinesly zejména dendrochronologické průzkumy dřevěných prvků, objevených pod omítkami, které byly doplněny o vzorky z autentických konstrukcí nad obrannou chodbou.

Předkládaná práce prezentuje výsledky průzkumu krovů zámku Janský Vrch v Javorníku ve Slezsku, který proběhl v návaznosti na zpřístupnění prohlídkového okruhu v prostorách půd v roce 2014. Dendrochronologie i rozbor konstrukcí potvrdil, že krovky jsou z různých slohových období, což odpovídá postupným přestavbám, jak již byly dříve v dispozici zámku rozlišeny ve stavebně-historickém průzkumu, jehož závěry však bylo možno doplnit a upřesnit.

Janský Vrch je položen na výrazné ostrožně, tvořené výběžkem Rychlebských hor, který se zvedá nad západní stranou náměstí města Javorník. Na západní a severní straně, téměř k patě obvodových zdí zámku, dosahují strmé svahy návrší. Na východě je vybudována terasa, sloužící jako vstupní nádvoří, která vznikla na místě předhradí, původně obehnaného hradbou. Na jihu je zahlouben v prudce se zvedajícím terénu široký šíjový příkop. Do čela hradu, naproti šíjovému příkopu, byl položen bergfrit vetknutý do obvodové hradby. Východně od bergfritu byl situován palác obdélného půdorysu s jižním zaobleným průčelím, které se spolu s věží obracelo do šíjového příkopu. Palác a věž, po zboření horních pater koncertní sál, obklopují horní nádvoří, které je od níže situovaného dolního nádvoří oddělené hradbou nesoucí na koruně dosud zčásti dochovaný ochoz vysazený na krakorcích. Severní část zámku s dolním nádvořím má výrazně se zužující a zaoblený půdorys kopírující tvar ostrožny. Do oblého závěru hradby je vestavěn renesanční palác s kaplí, opatřený samostatným schodištěm. Palác měl do nádvoří trojosou, dnes zazděnou arkádovou chodbu. Na západní straně zpevňuje hradbu dvojice flankovacích věžic, původně majících v obou případech obranná horní patra, vysazená na kamenné krakorce. U severní věžice bylo obranné patro již sneseno a nahrazeno novější konstrukcí. Na severovýchodě přiléhá vně hradby pozdně gotická branská budova a klasicistní zámecké schodiště. Brána byla prolomena

Obr. 2: Janský Vrch, zámek, půdorys krovů – stavební vývoj (kresba Z. Otruba a T. Vítek, 2014).

Obr. 3: Janský Vrch, zámek, obranné chodby – půdorys s vyhodnocením stavebního vývoje (všechny kresby, není-li uvedeno jinak, T. Vítek, 2014).

v přízemí východního průčelí rizalitu, předstupujícího v severovýchodním nároží branské budovy.

Veškeré krovy zámku Janský Vrch jsou historické, konstruované z tesaných trámů, převážně z jedlového a smrkového dřeva. Novodobé úpravy a výměny prvků jsou minimální, omezené hlavně na laťování pod částěji měněnou krytinou ze štípaného šindele. Prostorové uspořádání půd, stejně jako tvar zastřešení jednotlivých křídel a traktů zámku, ve své složitosti odpovídá etapovitosti výstavby. Ve stejné úrovni nejsou situovány ani podlahy půd. Zastřešení je řešeno sedlovými a valbovými střechami s četnými úžlabími, z nichž je odvod dešťové vody veden také vnitřními žlaby, původně bezpochyby dřevěnými, novodobě nahrazenými stávajícími koryty z měděného plechu.

Krov obranných chodeb je nejstarší datovanou dře-

věnou konstrukcí na zámku Janský Vrch a je zároveň dosud nejstarší známou dřevěnou konstrukcí v regionu Jesenicka.⁴⁾

Celkové konstrukční řešení je typické pro nejjednodušší středověké krovy. Na koruně průčelních stěn ochozu probíhá pozednice, na kterou byly uloženy do dlabu přesahující vazné trámy, tvořící základnu trojúhelníků příčných vazeb formovaných krokvi. Krokve byly do vazných trámů čepovány. Ve vrcholu každou příčnou vazbu zpevňoval hambalek, s krokvi spojený plátovým spojem. Ob jednu vazbu byly ještě užity v dolní části patní vzpěry, s aplikací stejného ty-

pu spoje. Spoje byly jištěny dřevěnými kolíky. Zajímavým prvkem, uplatňujícím se pohledově na fasádách ochozů, byly dřevěné zarážky, opatřené zdobnou profilací. Ty byly začepovány do přesahů vazných trámů a z boční strany zajištěny kolíky. Zarážky byly použity jednak pro statickou stabilitu konstrukce, ale jejich funkce byla rovněž výtvarná. Jednalo se o výrazný architektonický detail pod okrajem střechy. V Javorníku je se stejné prvky zachovaly také na fasádách presbytáře hřbitovního kostela sv. Kříže. Krov této stavby je však mladší, z první poloviny 17. století.⁵⁾

Sedlová střecha nad flankovací věžicí má krov ze stejné doby jako hradební ochoz. Půdu pokrývá cihelná dlažba položená na vrstvu hliněné mazanice, pod níž jsou skryty původní vazné trámy kámpované na pozednice. Plné vazby střídaly vazby mezilehlé, přičemž plné i prázdné vazby obsahovaly patní vzpěrky a hambalek, který v plných vazbách doplňoval ondřejský kříž. Hambalky i ondřejské kříže se nezachovaly, odstraněny byly zčásti také patní vzpěrky. Většina krokví a vazné trámy jsou však původní.

Fragment hradebního ochozu je nejzachovalejší část opevnění někdejšího pozdně gotického hradu. Ochozy jsou zvenčí vysazené na kamenné krakorce, jediná střílna dochovaná na západní straně má podobu malého obdélného okénka s neprofilovaným ostěním a vnitřní nikou se zešíkmenými špaletami a segmentovým záklenkem. Fasády věžice mají obdobné otvory s trochu větším kamenným ostěním s kapsami po odstraněných mřížkách. Vnější zeď ochozů je cihelná, v exteriéru pokrytá omítkou, v interiéru pečlivě spárovaná. Masivní nádvoří zeď z převážně lomového zdiva je hrubě omítnuta. Na horní nádvoří ústí vstupní otvor, jehož původní špalety ze spárovaných cihel se zachovaly. Záklenek byl destruován, patrně jsou však jeho kapsy. Lze se domnívat, že vstup zpřístupňoval vnější schodiště, nespíš napojené na někdejší pavlač starého paláce.

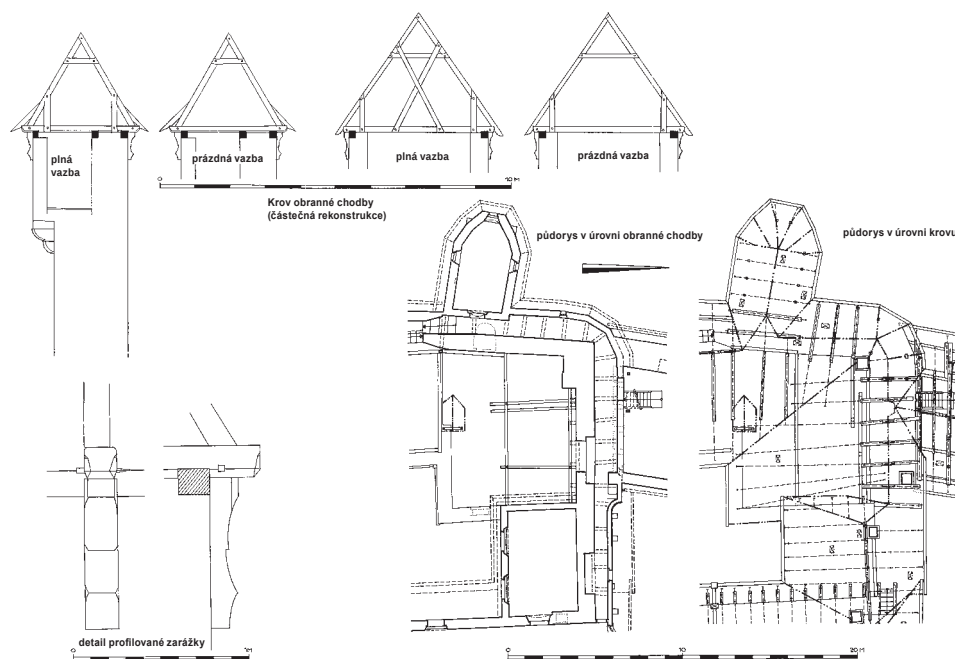
Z historické ikonografie (Wernerova veduta) i z fragmentů dokumentovaných průzkumy a celistvě zachovaných částí známe podobu a konstrukční skladbu hradebních ochozů poměrně detailně. Vedle zděných cho-

deb, které měly vnější průčelí vysazené na žulových krakorcích, byly části opevnění opatřeny také ochozy hrázděnými, u nichž musíme předpokládat rovněž vysazení před líc hradby na dřevěných trámech. Hradní budovy měly poslední patro odsazené stejným způsobem, dá se také předpokládat, že bylo do systému chodeb začleněno a jeho vnější podoba prozrazovala obranný charakter. Zřejmě je to jak na výše uvedené vedutě, tak z nálezů učiněných při průzkumech fasád. Zbytky kleututých pasů mezi kapsami po vytržených krakorcích byly objeveny na dvorní straně paláce v rámci průzkumu a celé žulové krakorce či jejich části se nacházely také druhotně použité v pozdně barokním zdivu průčelí posledního patra na vnější východní straně. Kolem branské budovy byl jako pozůstatek někdejší hrázděné konstrukce odhalen trámový věnec s uřezanými příčnými trámy. Pravděpodobně hrázděný byl také úsek hradebního ochozu mezi válcovou věží a jihozápadní flankovací věžicí. Dosvědčují to kapsy v jižním průčelí obranného patra věžice, jak byly dokumentovány průzkumem.⁶⁾ Hrázděný ochoz přesahoval před líc hradby, mladší stěna ze smíšeného materiálu kombinujícího kámen a cihly již vysazena není.

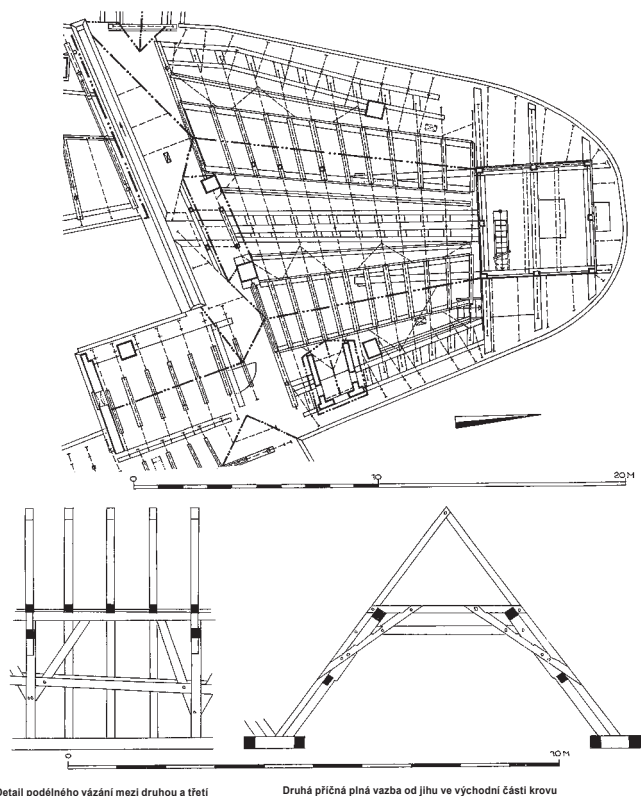
Hrad v Javorníku byl vystavěn zřejmě na přelomu 13. a 14. století, přičemž v husitském období došlo k jeho destrukci. Archeologicky sice byla hmotnými nálezy doložena existence hradu v průběhu 14. a v 15. století, ale o konkrétní stavební podobě mnoho nevíme. Bližší poznatky nepřinesly ani stavebněhistorické průzkumy, které již v objektu byly realizovány. Lze se domnívat, v souladu s dosavadními publikovanými názory, že součástí prvotní dispozice byl válcový bergfrit, který chránil čelo hradu na jižní straně. V moravské části Slezska by obdobná dispozice měla několik dobových analogií. Jmenovitě se jedná například o nedaleký hrad Rychleby, dále Frýdberk (Žulovou), Kaltenštejn ad.⁷⁾

Literatura uvádí zahájení pozdně gotické přestavby hradu po roce 1482 za biskupa Jana Rotha, ovšem její průběh není nijak konkrétně dokumentován.⁸⁾ Epigrafické památky, dochované na Jánském Vrchu, i data získaná z dřevěných konstrukcí se vztahují až k období episkopátu Rothova nástupce Jana Thurza. Na základě archeologických nálezů v areálu bývalého předhradí je ovšem zřejmé, že ve druhé polovině 15. století měl hrad nějakou obytnou budovu s místností vytápěnou kachlovými kamny. Části kachlů z kamen byly využity spolu s dalším střeptovým materiálem při dorovnávání terénu v prostoru východního předhradí během rekonstrukce hradu na počátku 16. století. Pro datování kachlů do druhé poloviny 15. století svědčí jak jejich morfologické znaky, tak ikonografie.⁹⁾

V otázce prvotní dispozice hradu před thurzovskou

Obr. 4: Jánský Vrch, zámek, obranné chodby – půdorys, dílčí řezy, detaily.

Obr. 5: Jánský Vrch, zámek, krov kaple a renesančního paláce – půdorys a dílčí řezy.

přestavbou jsou významná zjištění publikovaná H. Dehnerovou a P. Šlézarem.¹⁰⁾ Podobně jako i starší stavebněhistorické analýzy, také zmínění autoři předpokládají, že k nejstarším částem původní dispozice náleží zbytek bergfritu a rovněž příslušná část dosud patrného šijového příkopu na jižní straně. Sondou byl v roce 2001 zachycen další příkop při severní flankovací věžici a následně rovněž na ploše někdejšího předhradí. Tyto nálezy byly nově

Obr. 6: Janský Vrch, zámek, střechy v pohledu z hodinové věže (všechny snímky T. Vítek, 2014).

Obr. 7: Janský Vrch, zámek, detail krovu obranné chodby s prvky zarážek.

interpretovány jako původní okružní příkop, který plynule obíhal hradní jádro kolem severní, východní a jižní strany. Předpokládaný okružní příkop byl (kromě jižního úseku) zrušen v rámci rozsáhlé přestavby na přelomu 15. a 16. století, jak dosvědčil zásypový materiál, který obsahoval stavební suť z rozbořených budov někdejší zástavby. Kromě bergfritu snad byly využity i některé konstrukce objektů kolem dnešního horního nádvoří. Dolní nádvoří, které přetínal výše zmíněný příkop, vzniklo celé až v rámci pozdně gotické přestavby.

I když připustíme, že určité stavební aktivity, zatím neznámého rozsahu, proběhly snad již v průběhu posledních dvaceti let 15. století, pak zásadní podíl na dobudování hradu a završení celé přestavby měl až biskup Jan Thurzo (1506–1520). Z této doby se dochovaly také nejstarší a zčásti také dosud funkční části krovů. S jeho jménem jsou spojeny i dvě významné epigrafické památky, které se na zámku dosud zachovaly. Jedná se o reliéfní desky, z nichž starší nese datum 1505, mladší deska je datována rokem 1509. Zatímco mladší deska na dolním nádvoří, osazená nad pozdně gotickým průchodem ústícím na horní nádvoří, je jistě v původní poloze, reliéf z roku 1505 je dnes zavěšen v sousedství klasicistní schodišťové budovy na východní straně zámku a jedná se bezpochyby o druhotné umístění.

Starší pamětní a dedikační deska vratislavského biskupa Jana Thurza je ztvárněna jako figurální reliéf, lemovaný raně renesanční edikulou se subtilními sloupky a segmentovým záklenkem, a zobrazuje donátora klečícího před sv. Janem Křtitelem. Nápis připomíná obnovu hradu k roku 1505 a jeho nové zasvěcení sv. Janu Křtiteli. Druhá deska z roku 1509 nese biskupský znak Jana Thurza, nesený dvěma harpyjemi jako štítonoši, lemovaný bohatě členěnou kamenickou výzdobou s motivy kandelábrů.¹¹⁾

Starší deska byla jistě určena pro pohledově významné místo, pravděpodobně pro hlavní bránu do celého areálu, která stála na jižní straně předhradí a zachycena je také na nejstarších vedutách v podobě věžové stavby.

Dřívější názory vycházely z předpokladu, že osazení desek bylo finálním aktem stavební obnovy hradu a data 1505 až 1509 vyznačují dobu, kdy byla thurzovská pře-

stavba skutečně dokončena. Toto ovšem vyvrací zjištění, která přinesly dendrochronologické průzkumy původních pozdně gotických dřevěných konstrukcí. Datován byl trámový věnec, odkrytý na koruně zdiva branské budovy, při průzkumu její fasády. Datum skácení stromů, z nichž byly dochované části konstrukce vyrobeny, bylo určeno na dobu po roce 1515 a před rokem 1525.

Vzorky dřeva ze zkoumaných částí fasád branské budovy doplnily ještě vývrty, provedené v reprezentativním počtu v dochovaných částech krovů obranné chodby mezi horním a dolním nádvořím. Krov (jistě současný se zděnými konstrukcemi ochozu) byl vystaven z jedlového dřeva káceného v letech 1512/1513 a 1513/1514.¹²⁾

Na základě dendrochronologických zjištění tedy musíme konstatovat, že obě kamenické památky byly zhotoveny dlouho před skutečným dokončením stavebních prací na hradě a jejich pořízení souvisí spíše se symbolickým pojmenováním sídla jménem patrona vratislavské katedrály, ale také osobního patrona biskupova.¹³⁾

Provenienci reliéfu lze s jistotou hledat ve Vratislavi, přičemž jeho autorem byl stejný sochař, který vytvořil kamenný epitaf vyšíváče perlami Hanse Stegera z roku 1506, umístěný dnes na severním průčelí vratislavské katedrály.¹⁴⁾ Text reliéfu obsahuje aktuální informace pro rok 1505, kdy byl biskupem objednán. Ovšem nadnesené tvrzení, že biskup dal hrad opravit (instauravit) se zřejmě netýká objektu jako celku, když víme, že hradní ochozy byly budovány minimálně o devět let později. Také druhá deska z roku 1509 na dolním nádvoří opakuje obdobný obsah o novém zasvěcení a pojmenování hradu a jeho vystavění Janem Thurzem, přitom stavba ještě dokončena zdaleka nebyla.

Vyjdeme-li z předpokladu, že deska z roku 1505 byla osazená na vstupní bráně, nalézající se v prostoru předhradí, pak thurzovská přestavba započala nejspíš právě výstavbou vstupní věže a zároveň terénními úpravami, spočívajícími rovněž v zasypání starého okružního příkopu, jak doložil archeologický průzkum.

Co bylo ponecháno ze starého sídla z předhusitské doby, případně ze staveb upravených či nově postavených za biskupa Rotha na konci 15. století, není zcela zřejmé. Lze se domnívat, že ponechána zůstala kromě bergfritu do

určité míry část obvodové hradby na západní straně a ne lze vyloučit, že také hradní palác byl stavěn na základech původní budovy. Rozhodně však došlo k rozsáhlejšímu odstranění starých konstrukcí, protože suť ze staveb starého hradu, včetně zbytků kachlových kamen byla zčásti použita k zasypání příkopu, jak bylo uvedeno výše.

Roku 1509 nejspíš dostal hrad základní dispoziční rozvržení, patrné a zachované i v dnešním půdorysu. Předpokládáme, že zdivo do určité výšky stálo, ale bez ochozů a střech. Areál už byl rozdělen na jižní horní hrad a severní hrad dolní, vystavěný na místě zrušeného příkopu, protože do dělicí hradby mezi nimi byla osazena erbovní deska s výše uvedeným datem. Je pravděpodobné, že ochoz, vysazený na žulových krakorcích, byl stavěn současně s nejvyšším patrem paláce, které rovněž předstupovalo před fasády, bylo nesené řadou krakorců a na tuto chodbu navazovalo.

Pozdně gotická přestavba byla pravděpodobně završena výstavbou takzvané branské budovy, přiléhající na severovýchodě vně na obvodovou hradbu. Původní brána byla prolomena v přízemí východního průčelí rizalitu, předstupujícího v severovýchodním nároží této stavby, o čemž svědčí i zachovaná točnice padacího mostu. Archeologicky odkrytá situace uvnitř brány, průzkum fasády i archeologická sonda vně objektu dovoluje rekonstruovat původní podobu padacího mostu, který měl pravděpodobně kolébkovou konstrukci.¹⁵⁾ Doložené dvě etapy výstavby brány mohou mít souvislost s druhotným zřízením kolébkového padacího mostu, jehož konstrukce vyžadovala asi rozšíření stavby. Otázkou je, zda byla celková přestavba hradu skutečně dokončena ještě za života biskupa Jana Thurza (†1520), nebo až za jeho nástupce Jakuba ze Salzy. V tomto ohledu je zajímavá existence zvonu z roku 1524, který je spolu s druhým zvonem z roku 1616 zavěšen v zámecké věži s hodinami.¹⁶⁾ Oba byly zřejmě pro Jánský Vrch pořízeny, mladší z nich bezpochyby souvisí s doloženou výstavbou renesančního paláce v letech 1616–1617 a lze se domnívat, že také starší zvon mohl být ulit pro hrad v návaznosti na finální práce na jeho přestavbě. Lze předpokládat, že biskupský hrad měl již kapli, a bylo by logické, že k ní příslušela i zvonice, pravděpodobně ve formě dřevěné vížky na hřebeni střechy, v níž byl tento zvon zavěšen.

Pozdně renesanční stavební aktivity, podniknuté na Jánském Vrchu biskupem Karlem Habsburským (1608–1624) v letech 1616–1617, dokládá dosud v mladších přestavbách dobře zachovaný severní palác a kaple. K paláci ještě přísluší dvouramenné schodiště, završené obloučkově členěným štítem, vestavěné do prostoru dolního nádvoří. Data, vážící se k výstavbě paláce a uváděná v literatuře, potvrdily také dendrochronologické průzkumy. V úrovni druhého patra byly objeveny pod omítkami zazděné hranolové trámký, probíhající napříč zdivem, související nejspíš s konstrukcí lešení při výstavbě druhého patra na koruně pozdně gotické hradby. Ověřeno bylo také stáří krovu, přičemž data trámů ve fasádě i krovu jsou shodná, poukazující na rok 1616, kdy byly stromy, z nichž bylo dřevo k výstavbě použito, skáceny.¹⁷⁾

Střecha krovu nad kaplí a renesančním palácem je tvořena soustavou dvou valbových střech, na které v severním zaoblení objektu navazuje masivní hranolová

Obr. 8: Jánský Vrch, zámek, interiér obranné chodby přiléhající k severozápadní pilířové věžici.

hodinová věž. Na východní straně je směrem do nádvoří napojen krov sedlové střechy schodiště a obě části střech propojuje směrem do nádvoří krytá chodbička se sedlovou střechou. Na východní straně je do osy třetí plné vazby směrem od nádvoří situován velký zděný vikýř, prolomený do tří stran pravoúhlými okny.

Oba hambalkové krovy mají soustavy ležatých stolic, v redukované podobě je obdobná vazba užitá i u krovu nad schodištěm. Věž tvoří samostatnou mladší konstrukci vloženou do staršího krovu druhotně.

Krov je sestaven tak, že plné příčné vazby střídají vazby mezilehlé. Od nádvorní strany po klasicistní věž na severu se dochovaly v obou krovech čtyři plné vazby, které střídají tři vazby mezilehlé. Pouze za krajní plnou vazbou od jihu následují dvě prázdné vazby. Mezilehlé vazby obsahují pouze krokve, vazný trám a hambalek. V plných vazbách jsou také příčné nosné prvky stolic s šikmými sloupky a rozpěrami. Šikmé sloupky, umístěné podél krokví mezi vazným trámem a hambalkem, spojují rozpěry. Pro renesanční krovy, na rozdíl od mladších, používajících stejný typ stolic, je typické, že mezi rozpěrou a hambalkem nahoře je mezer, v níž je umístěn prvek podélného vázání stolic – vaznice. Krokve, sloupky stolic a vodorovné prvky rozpěr a hambalků spojuje dlouhý pásek. Jako spoj je užitá přeplátování s několikanásobnou jednostrannou rybinou. Na prvcích krovu je si možno povšimnout římských tesaných číslic, postupujících ve směru od jižní strany.

Obr. 9: Jánský Vrch, zámek, pohled do krovu severozápadního křídla.

Pata krovu vykazuje nejspíš druhotnou úpravu. Usuzujeme tak z toho, že všechny vazné trámy jsou nahrazeny krátkaty ve všech vazbách a příčně probíhají v obou krovech dlouhé výměny. Také vnější konce vazných trámů nedosedají, jak by bylo obvyklé, na pozednici, ale jsou čepovány do trámu, který je přiložen ke koruně zdíva s profilovanou římsou na vnější straně. Sekundární je také řešení námětků. Ty jsou dole postaveny přímo na zdivo římsy a nahoře zapřeny o krátký trám nahrazující krokev, umístěný mimo rytmus vazeb a opírající se o podélnou rozpěru mezi stolicemi.

Pozdně barokní přestavba původního hradu, realizovaná vatislavským biskupem Phillipem Gotthardem Schaffgotschem, se stala v zásadě určující i pro jeho dnešní podobu. Biskup Schaffgotsch byl zprvu prominentem pruského krále Friedricha II. Velikého, ale v průběhu prusko-rakouských válek upadl v nemilost a po svém útěku z internace ve františkánském klášteře v Opolí si roku 1766 zvolil Javorník za své exilové sídlo. Rozsáhlou stavební adaptací, bezpochyby v limitech daných finančními možnostmi, změnil starý hrad s opevněním na rezidenci, vyhovující alespoň provizorně soudobým nárokům reprezentace biskupa knížete a jeho dvora. O biskupově přesídlení do Javorníka, ležícího již za pruskou hranicí v Rakousku, vytyčenou nově po ztrátě Slezska v roce 1742, nás informuje rozměrná nápisová deska v interiéru hlavního zámeckého schodiště.

S přestavbou Jánského Vrchu bylo započato v roce 1766 a v následujícím roce byla první etapa zakončena kompletní přestavbou tzv. branské budovy. Rokem 1767 je jednak datována uvedená nápisová deska, stejné datum bylo zjištěno také dendrochronologickými průzkumy. Druhá fáze přestavby zahrnovala budovy kolem horního (jižního) nádvoří. Literatura uvádí, že roku 1770 se v novém sále, vystavěném na místě válcové věže, konala premiéra skladby Karla Ditterse z Dittersdorfu.¹⁸⁾ Dendrochronologický průzkum tento údaj potvrdil: dřevo, z něhož byl krov paláce a sálu postaven, bylo skáceno na přelomu roku 1769/1770.¹⁹⁾ Zásadní přestavbu hradu na zámek, doprovázenou likvidací obranných prvků, završily malované fasády, mající charakteristickou barevnost v kombinaci zlatě okrové, červené a bílé. Odstranění vysazených horních pater budov a nahrazení patrem novým

Obr. 10: Jánský Vrch, zámek, pohled do krovu severního renesančního paláce.

zapříčinilo, že většina krovů zámku je právě z této doby. Zachovány byly pouze krov severního renesančního paláce a části pozdně gotických krovů hradebních ochozů, které byly začleněny do nových budov na méně exponované západní straně a také v křídle mezi horním (jižním) a dolním (severním) nádvořím. Zajímavá zjištění přinesl dendrochronologický průzkum krovu severozápadního křídla na dolním nádvoří. Krov byl konstruován ze dřeva, káceného na přelomu roku 1749/1750, a celý jednopatrový objekt byl nejspíš v této době postaven.²⁰⁾ Krov je také konstruován odlišně od krovů z roku 1767 i 1770, a je tedy vysoce pravděpodobné, že vznikl spolu s celým křídlem již roku 1750 či krátce poté. Tato dosud historicky nezdokumentovaná stavební aktivita tedy proběhla již na samém počátku episkopátu biskupa Schaffgotsche.

Krov jižního traktu a koncertního sálu tvoří soustavy valbových střech s úžlabími a jeho konstrukce je poměrně jednoduchá. Vazby v hustém sledu sestávají z krokví s hambalkem, vazný trám mají jen plné vazby, jinak jsou krokve osedlány přímo na pozednici. Zavětrování zajišťují pouze latě nesoucí krytinu.

Krov starého paláce je s výše popsaným krovem jižního traktu současný a zřejmě z téže doby pocházejí krovy nad zámeckou kuchyní a západním křídlem, které zároveň přiléhá ke koncertnímu sálu. Zastřešení má opět podobu soustavy sedlových a valbových střech a vazba krovů je řešena velmi jednoduchým způsobem, stejně jako nad jižním křídlem. Všechny vazby mají krokve čepované do vazného trámu, dále hambalky a patní vzpěrky. Do vazeb jsou zde pouze v části do nádvoří přidány prvky sloupků, které jsou čepovány mezi vazným trámem, skrytým v podlaze a hambalkem. Aplikován byl do každé čtvrté příčné vazby. Tento prvek měl stabilizovat více jak metrový přesah střechy, který zastřešoval pavlač. Pavlač byla později odstraněna, při průzkumu však byl objeven její otisk na dvorním průčelí paláce.²¹⁾

Díky využití gotického ochozu je konstrukce krovu západního a středního příčného křídla netypická a budící dojem provizoria. Hlavní podélnou podporu tvoří hřebenový rám se systémem sloupků a vzpěr. Hambalky, plátované s krokvi na nádvorní straně, jsou umístěny velmi nízko a ztěžují průchodnost půdy. Na nádvorní straně jsou opřeny o rozpěru mezi sloupky hřebenové vazby, zčásti

jsou též zazděny do hradby.

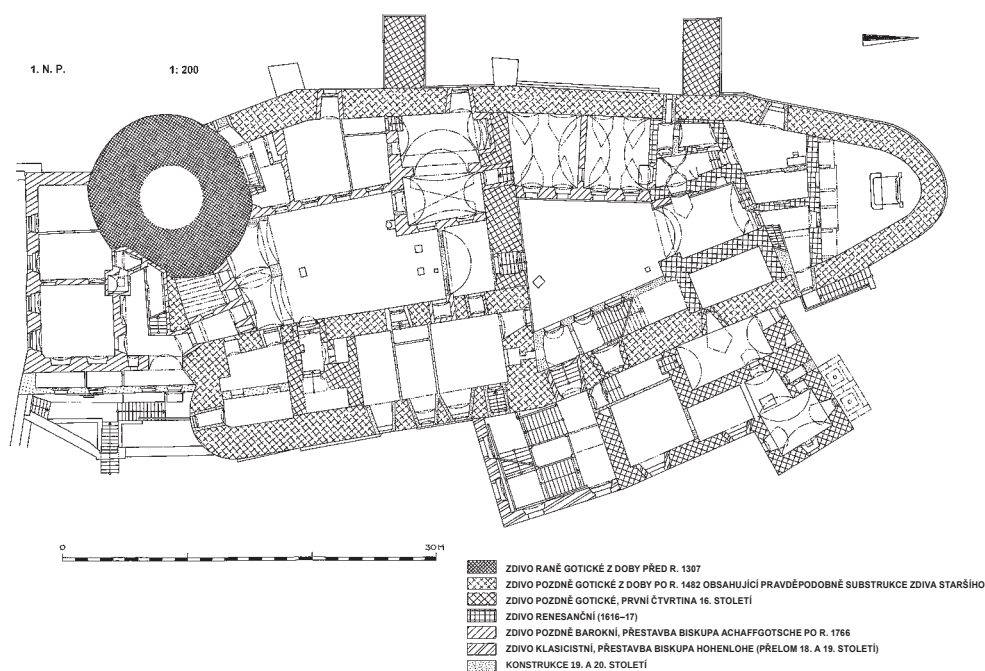
Krov severozápadního křídla z roku 1750 je oproti mladším barokním krovům konstruován odlišně a složitěji. V plných vazbách jsou stojaté sloupky, čepované mezi vazným trámem a středovou vaznicí. Se sloupkem a vaznicí jsou dále plátovány dva prvky podélných pásek do tvaru písmene Y. Sloupek je ještě příčně přeplátován šikmou vzpěrou, plátem dále přichycenou ke krokvi. Nad vaznicí probíhá hambalek, ve vrcholu vazby je pak umístěn další. Horní hambalek není aplikován ve všech vazbách. Zajímavým prvkem krovu jsou opět patní vzpěry, užitě rovněž nad hambalky. Kromě vaznic zajišťuje ztužení konstrukce středový podélný rám se systémem věšadel, probíhajících v plných vazbách mezi vrcholem krovu a vaznými trámy. Věšadla jsou dole zpevněna šikmými vzpěrami.

Zastřešení branské budovy, tvořené sestavou valbových střeš, má konstruován krov způsobem velmi podobným jako mladší krov starého paláce, jižního traktu s hudebním sálem i sousední schodišťové haly. Krov charakterizují příčné vazby, mající zejména hambalky mezi krokviemi a zčásti též patní vzpěry. Vazné trámy jsou skryté v podlaží pod hliněnou izolací. Podélné ztužení zajišťují masivní rámy s věšadly a systémem vzpěr.

Mezi lety 1796–1801, za biskupa Kristiána Hohenlohe-Waldenburg-Bartensteina, proběhla velká rekonstrukce zámku,²²⁾ spočívající jednak v úpravách jeho východní strany, kde bylo zbouráno staré předhradí a vystavěno nové zámecké schodiště, jehož krov byl propojen s krovem sousední branské budovy a starého paláce, i když tvoří samostatnou soustavu. Původní propojení krovu branské budovy a starého paláce bylo před přístavbou nového schodiště řešeno jiným, dnes neznámým způsobem. V tomto krátkém úseku byly směrem do nádvoří napojeny nové krokve, evidentně související s novou konstrukcí střešy schodišťové haly. Ve stejné době byla také zřízena nová zámecká věž v severním zakončení objektu. Předpokládáme, že do té doby zde byla zachována původní věž z roku 1616–1617, tak jak ji zachycuje starší ikonografie. Klasicistní věž má větší rozměry, než měla věž předcházející a tato skutečnost se také odráží v evidentních zásazích do renesančního krovu v místech, kde na tento krov navazuje.

Původní krov schodišťové haly z přelomu 18. a 19. století je utvářen velmi podobným způsobem jako starší krov tzv. branské budovy, který navazuje na severní straně. Plné vazby mají vazné trámy ve všech případech nahrazeny krátkaty, spojenými výměnou. Jedinými zpevňujícími prvky příčných vazeb jsou patní vzpěry a hambalky. Podélné ztužení zajišťuje masivní středový rám s věšadly.

Někdy před polovinou 19. století došlo, snad z důvodů

Obr. 11: Janský Vrch, zámek. Púdorys 1. nadzemního podlaží se zakreslením stavebního vývoje (kresba Z. Otruba, 2007).

statické poruchy, ke snesení patra severozápadní flankovací věžice. Část krakorců byla ponechána, ale nové patro již nebylo vysazené a jeho fasády byly postavené s lícem plného zděného dřívku věžice. Ze zjištěné stratigrafie omítek při průzkumu fasád v roce 2008 jednoznačně vyplynulo, že k odbourání původního vysazeného patra došlo až po přestavbě z roku 1770, zároveň také po klasicistních nových fasádách zámku z let 1796–1801, ale před vznikem známé Kaliwodovy litografie z roku 1850, která zachycuje již dnešní stav.²³⁾ Krov nad severozápadní věžicí je nejmladší v celém komplexu krovů zámku. Jedná se o jednoduchou kroevní soustavu. Dendrochronologický průzkum zde proveden nebyl.

Krov zámku Janský Vrch jsou jeho hodnotnou součástí a představují cennou ukázkou vývoje tesařského řemesla od pozdní gotiky do 19. století. Dochování částí autentických hradebních ochozů lze považovat v kontextu památek hradní architektury na našem území za jedinečné. Toto zcela přirozeně vyplývá z dějinného kontextu, kdy hradní fortifikace postupně ztrácely na významu, nebyly udržovány a hradební ochozy, tvořené většinou subtilnějšími konstrukcemi, podléhaly zkáze jako první. V našem případě se ochoz zachoval pouze díky tomu, že byl začleněn do komplexu krovů a střeš mladších křídel z důvodů víceméně utilitárních.

Tato práce vznikla v rámci plnění výzkumného cíle NPÚ: Výzkum nemovitých památek v ČR. Aplikace nových metodik průzkumu a dokumentace – ohrožené druhy památek a jejich vybrané exempláře, financovaného z institucionální podpory Ministerstva ČR na dlouhodobý koncepční rozvoj organizace.

POZNÁMKY

- 1) S. Kašpárková a kol., Jánský Vrch. Stavebněhistorický průzkum hradu a zámku v Javorníku. Olomouc 1995, rkp. (uloženo v archivu NPÚ ÚOP v Olomouci).
- 2) P. Kouřil – D. Prix – M. Wihoda, Hradý českého Slezska. Brno – Opava 2000, s. 200–208.
- 3) T. Vítek, Výsledky stavebněhistorických průzkumů fasád zámku Jánský Vrch (okres Jeseník), Zprávy památkové péče 70, č. 3, 2010, s. 209–218.
- 4) E. Pulkrabová, Vývoj krovů na Jesenicku. Závěrečná práce specializačního a rekvalifikačního kurzu 1998–2000 „Dějiny architektury a péče o nemovité památky“. Fakulta architektury ČVUT Praha 2010, rkp. (uloženo v archivu NPÚ ÚOP v Olomouci).
- 5) Táž, Javorník – Ves. Kostel sv. Kříže, sv. Heleny a sv. Barbory. Stavebněhistorický průzkum krovu. 2005, rkp. (uloženo v archivu NPÚ ÚOP v Olomouci).
- 6) T. Vítek, Stavebněhistorický průzkum vnějších fasád. III. etapa (1. díl). Olomouc 2005, s. 14, rkp. (uloženo v archivu NPÚ ÚOP v Olomouci).
- 7) P. Kouřil – D. Prix – M. Wihoda, o. c. v pozn. 2, s. 100–101, 209–226, 313–329.
- 8) Tamtéž, s. 199.
- 9) H. Dehnerová – P. Šlézar, Archeologický výzkum na východním předhradí státního zámku Jánský Vrch, Časopis Slezského muzea 62, série B, Opava 2013, s. 123–124; H. Dehnerová, Pozdně gotické kachle z Javorníka (okr. Jeseník), in: Sborník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Olomouci, Olomouc 2011, s. 29–36.
- 10) H. Dehnerová – P. Šlézar, o. c. v pozn. 9.
- 11) I. Hlobil, Pamětní a dedikační deska vratislavského biskupa Jana Thurza. Erektční a pamětní znaková deska vratislavského biskupa Jana Thurza, in: Chamonikola, K. ed., Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. IV. Opava. Brno 1999, s. 240–243; B. Czechowicz, Úvahy o reliéfu z roku 1505 na zámku Jánský Vrch, in: Jesenicko 7, Jeseník 2006, s. 38–40. Text desky z roku 1505: IOANNES.VRAT.POLON.ARCEH.HANC.BELLOR.AC.TEMPORVINIVRIA.SOLO.EQVATAM.SVO.AERE.INSTAVRAVIT.MVTATO.NOMINE.MONTEM.DIVI.IOANNIS.FELICIVS.APPELLARI.VOLVIT.M.D.V (překlad převzatý ze stavebněhistorického průzkumu z roku 1995, archiv NPÚ ÚOP v Olomouci: Polák Jan Thurzo, biskup vratislavský, dal tento hrad, který byl křivdou (bezprávím) války jako během času srovnán se zemí, z vlastních prostředků znovu vybudovat. Přitom změnil jméno na přilehavé Hora sv. Jana, 1505). Druhá deska s vročením 1509 má text: IOHAN.V.EPS.VRA.HAC.ARCEM.DIVO.IOHA.BAPT.SACRAVIT.ET.EREXIT (překlad převzat ze stavebněhistorického průzkumu z roku 1995, archiv NPÚ ÚOP v Olomouci: Jan V. vratislavský biskup, zasvětil a vystavěl tento hrad, sv. Janu Křtiteli ke cti pojmenoval).
- 12) T. Kyncl, Výzkumná zpráva č. 032b-06. Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prvků zámku Jánský Vrch v Javorníku (okr. Jeseník). Brno 2006, rkp. (uloženo v archivu NPÚ ÚOP v Olomouci).
- 13) F. Skřivánek – J. Tovačovský, Vratislavští biskupové v dějinách Slezska. Praha 2004, s. 41–43. První deska z roku 1505 je zajímavá také tím, že byla vytesána ještě za života předchůdce Jana Thurza, biskupa Rotha. V roce 1503 byl Thurzo jmenován teprve biskupem koadjutorem, sídelním biskupem se stal až po smrti Jana Rotha 22. 3. 1506. Zřejmě proto je v textu zdůrazněna jeho zásluha, že hrad nechal vybudovat z vlastních prostředků. Zajímavý význam má též slovo „Polonus“ (Polák), jímž se biskup v nápisu sám označil a to zejména v kontextu politických aktivit jeho předchůdce na vratislavském stolci, který již v roce 1498 vydal nařízení, že žádný Polák nemůže být přijat do řad katedrální kapituly a v roce 1504 dále podepsal úmluvu, že církevní benefícia ve Slezsku může získat pouze Čech, Moravan, Lužičan nebo Slezan. Jan Thurzo z Běthlenfalvy se narodil skutečně v Krakově, kde posléze i studoval, v rodině původem uherských důlních magnátů. Thurzovo zdůraznění polské příslušnosti na reprezentativní nápisové desce mělo mít snad i provokativní ráz, jímž se vymezil vůči slezským duchovním elitám.
- 14) B. Czechowicz, o. c. v pozn. 11, zde s. 40.
- 15) R. Vřla, Vstupní věž hradu. Křídlo a středověké padací mosty kolébkové konstrukce, in: Dějiny staveb 2006, Plzeň, s. 94–108; T. Vítek, o. c. v pozn. 3, zde s. 213.
- 16) L. Mlčák, Zvony na Šumpersku a Jesenicku. Olomouc 2004, s. 22, 28, 68.
- 17) T. Kyncl, Výzkumná zpráva č. 031–14. Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prvků krovů nad palácem, branskou budovou a severozápadním křídlem zámku Jánský Vrch v Javorníku. Brno 2014, rkp. (uloženo v archivu NPÚ ÚOP v Olomouci).
- 18) R. Zuber, Hudební minulost Jánského Vrchu. Šumperk 1972, s. 7.
- 19) T. Kyncl, o. c. v pozn. 17.
- 20) Tamtéž.
- 21) T. Vítek, Jánský Vrch, zámek. Stavebněhistorický průzkum fasád dolního nádvoří. Olomouc 2002, s. 8–9, rkp. (uloženo v archivu NPÚ ÚOP v Olomouci).
- 22) S. Kašpárková, o. c. v pozn. 1, s. 18–19.
- 23) T. Vítek, Javorník. Zámek Jánský Vrch. Operativní průzkum a dokumentace vnějšího pláště. 6. etapa – severní průčelí (II. část – severozápadní flankovací věžice), Olomouc 2008, rkp. (uloženo v archivu NPÚ ÚOP v Olomouci).

DER BEITRAG DER DACHSTUHLUNTERSUCHUNG ZUR BAUGESCHICHTE DES SCHLOSSES JÁNSKÝ VRCH

Der Artikel fasst Ergebnisse der Dachstuhluntersuchung im Schloss Jánský Vrch (Johannesberg, Gemeinde Javorník ve Slezsku [Jauernig], Schlesien, Bez. Jeseník [Freiwaldau]) zusammen, die im Anschluss an die Eröffnung der Besuchertrasse im Schlossdachraum stattfand. Der Komplex der Dachstühle stammt aus verschiedenen Stilepochen, was allerdings den einzelnen Umbauten entspricht, die schon vorher durch historische Bauforschung analysiert wurden. Die Dachstuhluntersuchung samt der Dendrochronologie ergänzte im Manchen und präziserte die Schlüsse der älteren Bauentwicklungsanalyse und zwar vor allem in der Datierung einzelner Bauetappen. Eine bemerkenswerte Dachwerkpartie stellt der unikal erhaltene Wehrgangabschnitt dar. Die Dachstühle stammen überwiegend aus der Spätbarockperiode, vom Schlossumbau unter dem Bischof Schaffgottsch (1750, 1767, 1770), über dem Nordpalas erhielt sich der Dachstuhl aus dem Jahr 1616. Die spätgotischen Wehrgangdachstühle stammen aus der Zeit nach 1514. Die jüngsten Dachwerkpartien sind die Dachstühle über dem Treppenhaus aus der Wende des 18. und 19. Jahrhunderts und der Dachstuhl des nordwestlichen Mauerturmes, vor Mitte des 19. Jahrhunderts.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Die Stadt Javorník ve Slezsku mit dem Schloss Jánský Vrch (Jauernig mit dem Schloss Johannesberg, Bez. Jeseník, Schlesien), Ansicht der Stadt mit Schloss von Nordosten. Kupferstich nach Zeichnung von F. B. Werner, 1750.

Abb. 2: Schloss Jánský Vrch, Dachstuhlgrundriss – Baualtersplan (Zeichnung Z. Otruba und T. Vítek, 2014).

Abb. 3: Schloss Jánský Vrch, Wehrgänge – Grundriss, Baualtersplan (alle Zeichnungen, falls nicht anders angegeben, T. Vítek, 2014).

Abb. 4: Schloss Jánský Vrch, Wehrgänge – Grundriss, Teilschnitte, Details.

Abb. 5: Schloss Jánský Vrch, Dachstuhl der Kapelle und des Renaissancepalas – Grundriss und Teilschnitte.

Abb. 6: Schloss Jánský Vrch, Dächer, Blick vom Uhrturm zu (alle Fotos T. Vítek, 2014).

Abb. 7: Schloss Jánský Vrch, Dachstuhldetail vom Wehrgang mit Elementen der Sperren.

Abb. 8: Schloss Jánský Vrch, Wehrgang am nordwestlichen Pfeilerturm, Innenraum.

Abb. 9: Schloss Jánský Vrch, Nordwestflügel, Dachstuhl.

Abb. 10: Schloss Jánský Vrch, renaissancezeitiger Nordpalasdachstuhl.

Abb. 11: Schloss Jánský Vrch. Grundriss vom Erdgeschoss, Baualtersplan (Zeichnung Z. Otruba, 2007).

(Übersetzung J. Noll)